

MAYER MÁRIA

A XIX. századvégi kárpátukrán agrárnépeség társadalmi szerkezetének statisztikai ábrázolása

A mezőgazdasági jellegű kapitalista Magyarország politikai és gazdasági életében jelentős szerepet játszó agrárkérdés, az agrárnépeség helyzetének és mozgalmainak vizsgálata mai történetírásunk egyik alapvető feladata.

A dualista monarchia Magyarországa a legkülönbözőbb földrajzi és nemzetiségi tájak, de egymástól eltérő történeti múlttal is bíró országrészek összessége volt. A történeti fejlődés sokévszázados hasonló tendenciája természetesen a közös vonások sokaságával ruházta fel a XIX. század végei ország gazdasági és politikai életét. Általános érvényűekké váltak olyan jelzők, mint pl. „gazdasági és politikai téren elmaradott”, „feudális maradványokkal terhes ország” stb. jelzők. Ennek ellenére azonban a századvégi Magyarországon az egyes tájak egymástól eltérő, sajátos vonásokkal is rendelkeztek, melyek tükröződtek a politikai élet és a társadalmi mozgalmak területén, de amelyek világosan jelentkeztek a gazdasági rend és a társadalmi struktúra alakulásában is.*

A találón Viharsaroknak nevezett Békés, Csanád, Csongrád megyék híressé vált agrárproletár-mozgalmi példái érdekes, sajátos vonásokat sejtetnek e táj gazdasági rendjében, társadalmi struktúrájában is. S valóban, a rendelkezésre álló statisztikai adatok felhasználásával végzett megyei összehasonlító számítások nyomán érthetőbbé válik, miért éppen e táj társadalmi mozgalmi bővelkednek a szegényparaszti és agrárproletár-megmozdulásokban. Az 1900. évi kereső mezőgazdasági népesség megyénkénti, hirtokkategóriák szerinti elemzése során ugyanis kiderül, hogy országos viszonylatban — a szintén speciális vonásokkal rendelkező Fejér és Szabolcs megyékkel karöltve — a kereső mezőgazdasági népességben belül itt volt a legmagasabb a nincstelen

* Utalunk Marx megállapítására az általános társadalmi törvények különös megjelenési formáiról, amelyet Molnár Erik idéz és magyaráz „A történelmi materializmus filozófiai alapproblémái.” c. második átdolgozott és bővített kiadás. Kézirat. 1961. munkájában. (112. l.). A Marx Tőkéjéből vett idézet így hangzik: „Ugyanaz a gazdasági alap — az azonosságot a fő feltételek szerint véve — a számtalan különböző empirikus állapot, a természeti feltételek, a faji viszonyok, a kívülről ható történeti befolyások stb. következtében megjelenésében végtelen sok változatot és fokozatot mutathat, amelyeket csak az empirikusan adott körülmények elemzése útján lehet megérteni.” (Marx: Tőke. 1. k. 663. l.)

Az idézet elsősorban az egyes kapitalista országok közötti különbségekre vonatkozik, azonban — úgy véljük — lényegében vonatkozatható az egy országon belüli, egymástól eltérő jellegű tájakra is.

Az idézettel kapcsolatosan Molnár Erik még megjegyzi, hogy „a faji viszonyok az antropológia mai álláspontja szerint nem játszanak szerepet” (ld. uo.), amely megállapítással jelen tanulmányunk esetében is teljesen egyetérthetünk.

agrárproletárok aránya, átlagosan 55—65%, míg ugyanakkor az országnak voltak olyan tájai, pl. Liptó, Sáros, valamint Csik, Maros-Torda, Beszterce-Naszód, Nagyküküllő, Szeben, Hunyad s Bihar megyék, ahol az agrárproletariátus aránya alig 15—25% körül mozgott.¹

Az egyes magyarországi megyék, ill. helyesebben az egyes magyarországi tájak társadalmi szerkezetének statisztikai elemzése tehát igen érdekes — a politikai és a társadalmi mozgalmak megértését is elősegítő — eredményeket ígér, melyen belül — Magyarország agrárország lévén — elsősorban az agrártörténeti ill. az agrárnépeesség viszonyait tükröző elemzések elvégzése tűnik elsőrendű fontossággal bírónak.

A táji sajátosságok elemzése különösen érdekesnek ígérkezik a kapitalista Magyarország nemzetiségi peremvidékeinek agrárviszonyaira vonatkozóan, mivel országos viszonylatban itt találjuk a lakosság megoszlása szempontjából a leginkább agrárjellegű társadalmakat, ugyanakkor viszont ezen agrártársadalmak és gazdálkodási módjuk síkvidékitől eltérő alakulását jelentős mértékben befolyásolhatta

a) a politikai és gazdasági téren egyaránt jelentkező nemzetiségi elnyomás,

b) a geográfiai környezet elsősorban iparfejlesztést igénylő, s az ország központi területeitől távolosó jellege is.²

A polgári magyar történetírás általában nem fektetett súlyt a nemzetiségi társadalmak helyzetének vizsgálatára, a nemzetiségi társadalmak sajátos s nem ritkán a rendszert vádoló jelenségeinek feltárására.

Az egyes nemzetiségekre vonatkozóan általában a kormány adott napi-politikai irányzatát szolgáló, meglehetősen felszínes népszerű jellegű kiadványok láttak napvilágot. A mélyenszántó kutatás fehér holló számba ment.³

Történetírásunk pótolni kívánja e mulasztást, midőn célul tűzi ki a magyarországi népek történetének alapos és sokoldalú megismerését. E nagy közös erőfeszítéshez kíván szerényen hozzájárulni a jelen tanulmány, amelyben a századvégi statisztikai kiadványok adatai alapján megkíséreljük megtenni az első lépéseket a kárpátaljai, ill. a kárpátukrán társadalmi szerkezet terén mutatkozó sajátos vonások statisztikai eszközökkel történő kimutatása terén, annál is inkább, mivel írásbeli forrásaink szerint a kárpátukránok a gazdasági és társadalmi fejlődés terén az országnak egyik legelmaradottabb nemzetiségét képezték.

Jelen esetben tehát a századvégi kárpátukrán társadalmi struktúra terén mutatkozó sajátos vonásokat kívánjuk megvizsgálni. Meg kívánjuk azonban jegyezni, hogy egy-egy, nagyjából azonos társadalmi-gazdasági jegyeket viselő magyarországi „táj” határai nem mindig esnek egybe az egyazon nemzetiség által lakott terület határaival, azaz a „geográfiai-történeti-gazdasági tájak”

¹ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 1900. 15.

² Sándor Vilmos: Magyarország függőségének jellege a dualizmus korában. Történelmi Szemle. 1958. 1—2. sz.

³ A kárpátukránok újkori viszonyaira vonatkozóan eléggé rövidlégzetű, de tárgyilagosságra törekvő, hasznos mű *Bonkáló Sándor*: A rutének c. Budapesten é. n. megjelent könyve. Igen érdekesek Zsathovics Kálmán néprajzi leírásai a kárpátukrán nép életéről, szokásairól. Marxista igényű feldolgozás magyar történész tollából: *Perényi József*: Iz isztorii zakarpatszkih ukraincev. 1849—1914. *Studia Historica*, 1957. 14. 1. (oroszul). Az ukrán történészek vonatkozó, kisebb résztanulmányait ld. az ungvári egyetem Naukovi Zapiszki c. folyóiratában.

kialakításánál helytelen lenne csupán az ott élő lakosság nemzetiségi hovatartozásának szempontjából kiindulni.

Természetesen lehetséges az egyazon nemzetiség által lakott, s esetenként igen különböző földrajzi és gazdálkodási adottságú tájakat magukban foglaló nemzetiségi országrészek viszonyainak együttes vizsgálata is, s az így nyert összefoglaló átlagadatok haszonnal vethetők egybe az egyéb nemzetiségekre vonatkozó számításokkal.

Az 1900. évi népszámlálás adatai alapján, a legalább 75%-ban egyazon nemzetiség által lakott megyékből kialakított nemzetiségi tájegységek kereső mezőgazdasági népességének strukturális megoszlásával kapcsolatban végzett számításaink például igen érdekes „átlagos” differenciákat mutatnak az egyes nemzetiségi tájak között. Ezek oka azonban természetesen — mint említettük — nem a nemzetiségi hovatartozásban, hanem a geográfiai, történeti stb. tényezőkben keresendő.

A kereső mezőgazdasági népességben belül az egyes kategóriák aránya a legalább 75%-ban egyazon nemzetiség által lakott tájakon belül, 1900-ban, %-ban⁴

	Felsődnántúli magyar	Duna—Tisza közti magyar	szlovák	délerdélyi román
	A	B	C	D
Agrárproletár	46,55%	47,31%	23,98%	21,43%
0—5 holdas*	10,67%	10,63%	20,53%	19,76%
5—50 holdas*	32,84%	37,64%	54,61%	57,02%

A nemzetiségi tájegységenkénti kiragadott példák nagyjából és egészében helyesen tükrözik a társadalmi struktúrákban mutatkozó eltérést. A legmagasabb pl. az agrárproletárok aránya a mezőgazdaság kapitalizálódása terén legelőrehaladottabb magyar vidékeken. Hasonló jellegű példákból még többet is lehetne említeni, azonban jelen tanulmányunknak ez nem feladata. Ismétleten hangsúlyozni kívánjuk, hogy a csupán nemzetiségi elv alapján kialakított vidékek egymástól eltérő földrajzi gazdasági tájakat foglalhatnak magukban.

Tanulmányunkban a századvégi kárpátukrán társadalmi struktúra átlageredményekben mutatkozó elemzését szeretnénk elvégezni. (A kárpátukrán-lakta tájon belüli, a társadalmi struktúrában, a gazdálkodás módjában stb. mutatkozó eltérések vizsgálata az elkövetkező munkálatok feladata lesz.) A vizsgálandó területi egység kialakításánál így a nemzetiségi hovatartozás elvét vettük figyelembe. A kárpátukrán vidék területi meghatározásánál természetesen nem lehetett irányelvül kitűzni a lakosságon belüli 75%-os, vagy akár a minimális abszolút többséget jelentő ukrán arányt, mivel az 1900-ban kivétel nélkül az 50% alatt van. Fentiek következtében a kárpátukránok zömét felölelő négy kárpátaljai megyét (Bereg, Ung, Máramaros, Ugocsa)

⁴ Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat. 1900. 15.: A) Győr, Komárom, Esztergom, Veszprém, Fejér megyék, B) Pest-Pilis-Solt-Kiskun m., C) Árva, Trencsén, Liptó, Zólyom m., D) Hunyad, Alsó-Fehér, Szeben, Fogaras m.

* A 0—50 holdas birtokosok arányában benne foglaltatnak a segítő családtagok is. A tényleges birtokosok aránya a közöltnek kb. a fele, másik felét pedig a segítő családtagok teszik. Az agrárproletárok aránya segítő családtagok nélkül értendő.

vettük kárpátukrán-lakta vidéknek, noha az ukránok aránya 1900-ban ezekben a megyékben is átlagosan csak 43,3%.

Az út, amelyen elindulunk, meglehetősen járatlan. Igaz ugyan, hogy a századvégi statisztikai kiadványok (1895. évi mezőgazdasági statisztika, valamint az 1900. évi népszámlálás) kötetének országos átlageredményei közismertek, azonban a társadalmi struktúrában és a gazdálkodás módjában rejlő nemzetiségi, táji sajátosságok statisztikai ábrázolására való felhasználhatóságuk mind ez ideig kiderítetlen maradt.⁵

A századvégi statisztikai adatoknak a kárpátukrán társadalmi struktúra, a gazdasági rend és a gazdálkodási mód ábrázolására történő felhasználását igen nagy mértékben megnehezíti az a körülmény, hogy ezek nem tartalmaznak közvetlen adatokat a lakosság törvényhatóságokénti, nemzetiségenkénti társadalmi tagolódásáról, ill. gazdasági viszonyairól, hanem csupán nemzetiségi részletezés nélküli, megyei eredményeket közölnek. A kárpátaljai területi adatok viszont nem tekinthetők kizárólag ukrán vonatkozásúaknak, mivel a négy kárpátaljai megye⁶ összlakosságának csak 43,3%-át teszik az 1900. évi összeírás szerint a kárpátukránok,⁷ s a további rész megoszlik a magyarok, románok, szlovákok és a németek között.

A területi adatoknak az ukránokra vonatkozó hozzávetőlegességét meghatározza számos más tényező is. Többek között pl. a birtokstatisztikai adatoknál a birtokosok nemzetiségi hovatartozásának feltüntetése nélkül szerepelnek a különböző fekvésű és talajú, tehát különböző értékű birtokok, holott kárpátaljai viszonylatban az ukránok e tekintetben általában sokkal rosszabb helyzetben voltak, mint az ottani magyarok zöme.

A nemzetiségi szempontból meglehetősen homogén tizenöt ukrán ill. magyar-lakta járás közül (a négy román és egy szlovák járást nem számolva) a tíz ukránból nyolc és fél a mezőgazdálkodás szempontjából teljesen vagy nagy mértékben kedvezőtlen havasi felvidékre, az ún. Verchovinára, ill. a még kedvezőtlenebb, terméketlen ún. középvidékre esett⁸, s alig másfél járásnyi az Alföld felé lefutó, kedvezőbb dombosvidékre. Ugyanakkor az öt magyar járás

⁵ Egy szerző kísérelt meg eddig az 1895. évi mezőgazdasági statisztika adatai alapján végzett országrészenkénti (Duna bal-jobbpart, Tisza bal-jobbpart, Duna—Tiszaköz, Erdély) összehasonlítások nyomán bizonyos táji sajátosságok megállapítására jutni. Ld.: *Puskás J.*: A magyarországi mezőgazdaság tőkés fejlődésének vizsgálata az 1895. évi üzemmstatistika adatai alapján. Történelmi Szemle. 1960. 4. sz.

⁶ Bereg, Ung, Máramaros és Ugocsa megyék, amelyekben meglehetősen zárt tömbben, magas arányban élnek ukránok. A négy megye nemzetiségi megoszlása a következő 1900-ban %-ban.

	<i>magyar</i>	<i>német</i>	<i>szlovák</i>	<i>román</i>	<i>ukrán</i>
Bereg	44,7	8,9	0,5	0,0	45,7
Ung	30,2	4,6	28,0	0,1	36,4
Máramaros	13,7	15,3	0,2	24,2	46,4
Ugocsa	42,9	6,6	0,0	11,1	39,3

⁷ A négy megye lakossága 1900-ban:

Bereg vm.....	208 589	ebből ukrán:	95 308
Ung vm.....	153 266	„	„ 55 742
Máramaros vm.....	309 598	„	„ 143 621
Ugocsa vm.....	83 316	„	„ 32 721

Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 1900. I.

⁸ A verchovina, a közép- és síkvidék meghatározására ld.: *Bonkáló*: i. m., *Zsatkovics Kálmán*: Vázlatok a magyarországi oroszok életéből. I—II. Budapesti Szemle, 1895, 220—221. kötet.

közül csupán az egyiknek egy kicsiny része nyúlt bele a középzónába, s a többi mind a termékeny síkvidéken volt.

Igen kedvező volna tehát, ha a kárpátukránok viszonyait kimutatni igyekvő számításainkat a nemzetiségi szempontból nagyjából homogén járások adatai alapján tudnánk végezni. Ez azonban csak egyes esetekben lehetséges, mivel járási bontásban csak birtokkategóriák nélküli, összközségi adatokat tartalmaznak a kiadványok, s így az egyes birtokcsoportok viszonyainak megismerését közvetlenül nem teszik lehetővé. Használhatatlan ilyen tekintetben a 100 holdon felüli birtokosok jegyzékét magába foglaló 1895. évi gazdacémtár is, amelyben csupán a nevek alapján lehet esetleg következtetni az egyes birtokosok nemzetiségi hovatartozására.

Úgy tűnik tehát, hogy mivel nemzetiségi adatok nélküli, törvényhatóságokénti adatok állnak rendelkezésre, a XIX. század végei kárpátukrán társadalmi struktúra, gazdasági rend és a gazdálkodási mód sajátos vonásai statisztikai adatok tükrében nem ábrázolhatók.

Ezzel szemben a megyei ill. a járási adatoknak hozzávetőleges ukrán vonatkozásúakkénti felhasználhatósága mellett számos körülmény szól. Így pl. elsősorban említendő az, hogy a századvégi összkárpátaljai viszonyoknak nemzetiségre való tekintet nélkül igen sok a közös vonása. Ezek a közös vonások a hosszú évtizedes közös társadalmi-gazdasági fejlődésben gyökeredznek, de következményei a korabeli magyar kormány ipar-, közlekedés- és hitel-szervezet fejlesztéssel kapcsolatos nemzetiségi gazdaságpolitikájának is. Ilyen politika ugyanis volt, noha nyilvánosan közzétett vonatkozó törvényekkel és rendeletekkel nem találkozunk. A kormány nemzetiségi gazdaságpolitikája az adott esetben nem csupán a kárpátaljai ukránokat érintette, hanem a táj egésze tekintetében érvényesült, számos következményével egyaránt sújtva a táj valamennyi lakóját, nemzetiségre való tekintet nélkül. A számottevő munkaalkalmat nyújtó gyáripar kiépítésének elmaradását pl. egyaránt nyögte ukrán, román, de magyar is. Ezt bizonyítja az is, hogy például a különösen a XX. század első éveiben rendkívül erőssé váló helyi szegényparaszti mozgalomban, de a későbbi megmozdulásokban is, ukránok, szlovákok, románok és magyarok nevei, a kormány nem kis bosszúságára együtt szerepelnek.⁹ Tehát a túlnyomó többségében nemzetiségeklakta kárpátaljai megyei adatoknak az ukránokra vonatkozó hozzávetőlegességét meghatározó tényezők mellett van olyan mozzanat is — a századforduló idején az egész Kárpátaljára jellemző közgazdasági átlagszint —, amely lehetővé teszi a megyei és járási adatok hozzávetőleges ukrán vonatkozású alkalmazását.

Mindezek ellenére úgy véljük, igen tanulságos volna, ha közelebbi adatokat is szerezhetnénk a kárpátukránok viszonyaira vonatkozóan, azaz pl. feltárható lenne a századfordulói kárpátukrán mezőgazdasági népesség struktúrája, s az egyes ukrán kategóriáknak egymáshoz s a helyi lakossághoz való aránya.

Ilyen jellegű közvetlen adatokat — mint említettük — nem tartalmaznak az 1895. évi, ill. az 1900-as statisztikák. Az egyedüli megközelítő lehetőséget a fentiek hozzávetőleges megállapításához a Magyar Statisztikai Közlöny új sorozatának 1910. évi 64. kötetében található országos összefoglaló táblázat nyújtja, amely 1900-ra vonatkozóan százalékos megoszlásban közli a kereső

⁹ Igen érdekes levéltári anyag van erre vonatkozóan birtokunkban, amelyet a közeljövőben kívánunk feldolgozni.

mezőgazdasági népesség nemzetiség- és birtokkategória szerinti tagolódását. (A birtokosok, részes földművesek, majorosok és az önálló kertészek kategóriái magukban foglalják a segítő családtagokat is. Az agrárproletár, ill. mezőgazdasági és erdészeti tisztviselők aránya a családtagok nélkül értendő.)

Ugyanakkor a Magyar Statisztikai Közlemények új sorozatának 1900. évi 15. kötete — az előbb említettel teljesen azonos csoportosításban — abszolút számokban tartalmazza a mezőgazdasági kereső népesség 1900. évi megyénkénti és országos létszámát.

E két, országos jellegű végeredményeket tartalmazó forrás felhasználásával kíséreltünk meg bizonyos eredményre jutni, mégpedig úgy, hogy vettük a Magyar Statisztikai Közlemények új sorozatának 15. kötetében található, s a magyarországi mezőgazdasági keresők (ill. helyenként keresők valamint segítő családtagjaik) számát abszolút számokban kimutató adatokat, s elosztottuk a Magyar Statisztikai Közlemények új sorozatának 64. kötetében található nemzetiségi-, ill. birtokkategóriánkénti százalékos kimutatás szerint. A számítások eredményeképpen megkaptuk a magyarországi kereső mezőgazdasági népesség 1900. évi nemzetiség- és birtokkategória szerinti, abszolút számokban jelentkező megoszlását. A kapott eredményt ellenőrzésképpen egybevetettük az 1910. évi népszámlálás részletes nemzetiségi adataival,¹⁰ s meggyőződünk arról, hogy az 1900. évre vonatkozóan kapott táblázatunk lényegében helyes, mivel nagyjából és egészében az egyes nemzetiségi társadalmaknál az 1910 évihez hasonló tendenciákat tükröz.

A kutatás szempontjából természetesen sokkal kedvezőbb volna, ha nemzetiségenként nem csupán a keresők, sőt a felsorolt egyes kategóriáknál a keresőknek a segítő családtagok bizonytalan számával bővített adata állna rendelkezésre, hanem lehetséges volna a keresők és eltartottak kategóriánkénti együttes kimutatása is, mert az egyes osztályok és rétegek aránya, a társadalomban elfoglalt súlya így mutatkoznék csak meg a maga teljes valóságában.

Sajnos azonban, amint mondtuk, a korabeli statisztikai felvételek ill. adatközlések ebben megakadályoznak, s ezért az alább következő számításainkban csupán a keresők, ill. a birtokosok, részes földművesek, majorosok és kertészek esetében a keresők és segítő családtagjaik egybevont, meglehetősen bizonytalan, s a korabeli valóságnak csak a töredékét tükröző adatait tudjuk vizsgálni. A keresők és segítő családtagjaik létszámának egybevont kimutatása egyébként főleg a 0—50 holdas kategóriánál méltó különös figyelemre, tekintve, hogy ezek a kategóriák a legnépesebbek, a ugyanakkor itt van legnagyobb szerepe a családtagok segítő tevékenységének is. A 100 holdon felüli közép- és nagybirtok esetében a családtagok aktív bevonása a mindennapi termelő munkába már sokkal kevésbé bírt jelentőséggel, sőt egyáltalán nem volt szokásos.

A kutatást rendkívül érdeklő paraszti kategóriák esetében így csak hozzávetőlegesen állapítható meg a keresők nemzetiségi és foglalkozás szerinti

¹⁰ Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 56. közli az 1910. évre vonatkozó adatokat. Az általunk végzett számítások alapján a 337. oldalon közölt táblázattal kapcsolatban meg kívánjuk jegyezni, hogy az egyes nemzetiségeknek a kategóriánkénti százalékarányok szerint kiszámított, abszolút számokban jelentkező végeredménye, százalékra visszazámítva nem egyezik a statisztikai közleményekben található százalékvégeredménnyel, bár az eltérés minimális. Egyedüli jelentősebb differencia (3—5000 fő) a délszlávok esetében mutatkozik, ahol a számuk több, ill. a magyarországi kereső mezőgazdasági népességen belüli arányuk valamivel magasabb, mint azt a hivatalos statisztikai végeredmény kimutatja.

száma, azonban — más lehetőség hiányában — kénytelenek vagyunk e megközelítő eredményekkel is megelégedni. Mentségül elfogadhatjuk azt, hogy bár a birtokos (s nyilvánvalóan elsősorban a paraszti) kategóriáknál a keresők és segítő családtagjaik együtt szerepelve a tényleges birtokoslétszámnál magasabb arányszámot mutatnak a kereső mezőgazdasági népességen belül, azonban mivel minden egyes nemzetiség esetében egyformán érvényesül ez az elv, s a segítő családtagok számában általában nemzetiségenként rendkívül nagy eltérés nem lehet, ezért a tényleges arányokra lényegében következtetni lehet.

A kereső mezőgazdasági népesség nemzetiség és birtokkategória szerinti megoszlása Magyarországon 1900-ban százalékban

	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ukrán	Horvát	Szerb	Egyéb
Nagybirtokos	89,7	7,7	0,2	0,8	0,0	0,0	0,6	1,0
Középbirtokos	71,8	12,4	4,5	5,0	0,5	0,2	4,3	1,3
Nagybérlet	78,5	15,7	2,6	1,6	0,2	0,0	0,2	1,2
Birtokos és bérlő 50—100 ..	54,9	18,5	7,7	10,1	0,7	0,6	5,7	1,8
Birtokos és bérlő 5—50 ..	37,7	11,6	13,6	26,8	3,0	1,8	3,6	1,9
Birtokos és bérlő 0—5 ..	32,9	7,2	16,7	32,8	5,8	1,6	1,5	1,5
Részes földműves	56,2	6,5	2,0	26,4	2,5	0,9	4,5	1,0
Gazdasági cseléd	60,1	5,9	13,1	14,9	1,5	0,9	2,2	1,4
Mezőgazdasági munkás ..	52,5	8,6	11,1	19,3	2,5	0,9	3,2	1,9
Erdészeti segédmunkás ..	22,7	8,3	23,0	23,9	17,5	1,6	0,3	2,7
Majoros juht.	51,9	8,8	1,9	31,7	0,3	0,0	4,8	0,6
Őnálló kertész	59,9	20,5	5,3	1,8	0,0	0,1	7,3	5,1
Egyéb	46,0	30,4	3,6	8,1	0,5	1,4	7,9	2,1
Gazd. tisztv.	83,6	11,1	2,2	0,9	0,0	0,1	0,7	1,4
Erdész	68,8	20,7	4,3	2,4	0,0	0,2	0,1	3,5

A kapott eredmény, úgy véljük, rendkívül hasznos, mivel annak alapján első ízben áll módunkban az egyes nemzetiségek kereső mezőgazdasági népességének 1900. évi tagolódását vizsgálni.

Ukrán vonatkozásban mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy eredményeink megerősítik írásbeli forrásaink zömét, amelyek szerint a századforduló idején az ukrán birtokosság kategóriánkénti tagolódása meglehetősen egyoldalú volt, amennyiben az ukránok zöme a 0—50 holdasok csoportjában helyezkedett el, ukrán nagybirtokos egyáltalán nincs, s középbirtokos is kevés. Az adatokból arra is fény derül, hogy ez nem speciális ukrán jelenség, hanem kisebb vagy nagyobb mértékben, de általában jellemző a volt magyarországi elnyomott nemzetiségek társadalmi struktúrájára, mivel egyikük sem részesedett a magyarországi összlélekszámon ill. a mezőgazdasági népességen belüli arányának megfelelően a birtokosság két felső kategóriájából, hanem az szinte teljes mértékben a magyarok, ill. az Osztrák-Magyar Monarchia rendjében szintén uralkodó szerepet játszó németek soraiból került ki.¹¹

Egyidejűleg azt is megállapíthatjuk, hogy az egyes nemzetiségek kereső mezőgazdasági népességén belül kisebb-nagyobb eltéréssel, de minden esetben

¹¹ Az egyes nemzetiségek aránya 1900-ban az összlakosságon belül:
magyar 51,4% ukrán 2,5%
német 11,9% horvát 1,1%
szlovák 11,9% szerb 2,6%
román 16,6% egyéb 2,0%

Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 1900. I.

A mezőgazdasági kereső népesség megoszlása nemzetiség és birtokkategória szerint Magyarországon 1900-ban, abszolút számokban és %-ban

	Magyar	%	Német	%	Szlovák	%	Román	%
Nagybirtok.....	1 571	0,07	135	0,03	3	0,00	14	0,00
Középbirtok.....	13 020	0,60	2 249	0,48	816	0,13	906	0,08
Nagybérlő.....	4 114	0,19	823	0,17	136	0,02	84	0,01
Birtokos és bérlő 50—100	22 997	1,05	7 750	1,63	3 226	0,50	42 31	0,36
Birtokos és bérlő 5—50 ..	827 283	37,91	254 549	53,60	298 436	46,00	5880 95	49,50
Birtokos és bérlő 0—5 ...	227 909	10,44	49 877	10,50	115 686	17,83	2272 16	19,13
Részes földműves	29 995	1,38	3 469	0,73	1 067	0,16	140 90	1,19
Gazdasági cseléd	302 735	13,87	29 720	6,26	65 987	10,17	750 54	6,32
Mezőgazdasági munkás ..	727 568	33,33	119 183	25,09	153 829	23,71	2674 68	22,51
Erdészeti segédmunkás ..	8 727	0,40	3 190	0,67	8 842	1,36	91 88	0,77
Majoros	1 942	0,09	329	0,07	71	0,01	11 86	0,09
Önálló kertész	3 162	0,14	1 082	0,23	280	0,04	95	0,01
Egyéb	1 422	0,07	940	0,20	111	0,02	250	0,02
Gazd. tisztv.	8 293	0,38	1 101	0,23	218	0,03	89	0,01
Erdész ,,	1 805	0,08	543	0,11	113	0,02	63	0,00
Összes	2 182 543	100,00	474 940	100,00	648 821	100,00	1 188 029	100,00
	Ukrán	%	Horvát	%	Szerb	%	Egyéb	%
Nagybirtok.....	—	—	—	—	10	—	18	0,02
Középbirtok.....	91	0,06	36	0,05	780	0,52	236	0,27
Nagybérlő.....	10	0,01	—	0,00	11	0,00	63	0,07
Birtokos és bérlő 50—100	293	0,19	251	0,36	2 388	1,58	754	0,85
Birtokos és bérlő 5—50 ..	65 832	42,02	39 499	57,22	78 998	52,18	41 693	47,00
Birtokos és bérlő 0—5 ...	40 179	25,64	11 084	16,06	10 391	6,86	10 391	11,72
Részes földműves	1 334	0,85	480	0,70	2 402	1,59	534	0,60
Gazdasági cseléd	7 556	4,82	4 533	6,57	11 082	7,32	7 052	7,95
Mezőgazdasági munkás ..	34 646	22,11	12 472	18,07	44 347	29,29	26 331	29,69
Erdészeti segédmunkás ..	6 728	4,29	615	0,89	115	0,08	1 038	1,17
Majoros	11	0,00	—	0,00	180	0,12	22	0,03
Kertész	—	0,00	5	0,01	386	0,25	269	0,30
Egyéb	16	0,01	44	0,06	244	0,16	65	0,07
Gazdasági tisztv.	—	0,00	10	0,01	70	0,05	139	0,16
Erdész tisztv.	—	0,00	5	0,00	3	0,00	92	0,10
Összesen	156 696	100,00	69 034	100,00	151 407	100,00	88 697	100,00

kb. hasonló arányban csekélyebb az agrárproletárok és magasabb birtokkal rendelkezők aránya, mint a magyarok soraiban. (E tekintetben nem kivétel a magyarországi németiség sem, azonban helyzetük sok tekintetben speciális, ezért külön vizsgálatot érdemel.)

E jelenségen nem változtat az az előbb már említett körülmény sem, hogy a birtokos kategóriáknál érvényesül a segítő családtagok számának hozzáadása a birtokosok tényleges számához, az agrárproletariátusnál pedig nem, hiszen feltehetően a magyaroknál éppen úgy megtörtént ez, mint az egyéb nemzetségeknél. Legfeljebb, ha a keresők, azaz a tényleges birtokosok létszámát inkább megközelítő adatokat szeretnénk kapni, akkor birtokosonként átlagosan egy segítő családtagot számítva, a táblázatunkban szereplő arányok felét viszonyítjuk egymáshoz birtokosokként. A segítő családtagok nélküli birtokosok (a törpebirtokostól a nagybirtokosig bezárólag) nemzetiségi aránya orszá-

A birtokkal rendelkező keresők, valamint segítő családtagjaik száma a kereső mezőgazdasági népességben belül 1900-ban¹²

Nemzetiség	Összes kereső mezőgazdasági népesség	Ebből birtokos kereső + segítő családtagja	%
Magyar	2 182 543	1 096 894	50,2
Német	474 940	315 383	66,4
Szlovák	648 821	418 303	64,4
Román	1 188 029	820 546	69,0
Ukrán	156 696	106 405	67,9
Horvát	69 034	50 870	73,6
Szerb	151 407	92 578	61,1
Egyéb	88 697	53 155	59,9
Összes	4 960 167	2 954 134	59,5

gosan a következőképpen alakul 1900-ban, a kereső mezőgazdasági népességben belül:

magyar	25,1%	ukrán	33,9%
német	33,2%	horvát	36,8%
szlovák	32,2%	szerb	30,5%
román	34,5%	egyéb	29,9%

Mindenesetre átlagosan egy főnél többre tenni a birtokosonkénti segítő családtagok számát helytelen lenne. Ezt megerősítik a korabeli statisztikai közlések is, mivel az egyik 1900-ra vonatkozó foglalkozási statisztika szerint Magyarországon az önálló birtokosok, haszonbérletők és részes földművesek száma 1 530 926 fő, segítő családtagjaik száma pedig összesen 1 476 579 személy, azaz az arány lényegében 1:1, amint azt fentebb is javasoltuk.¹³

A birtokkal rendelkezőknek a nemzetiségeknél észlelhető magasabb arányára utalt már annak idején az 1910. évi népszámlálás egyik kötetének előszava is, azt az egyes nemzetiségeknek a magyarokkal szembeni „kedvezőbb” társadalmi alakulása jeleként könyvelve el. Állítását azzal támasztotta alá, hogy a kereső mezőgazdasági cselédek és a mezőgazdasági munkások aránya is jóval alacsonyabb az egyes nemzetiségeknél, mint a magyarok körében.¹⁴

Adatainkból kitérünk, hogy a kereső mezőgazdasági népességben belül a nemzetiségi birtokosok aránya valóban magasabb, s a gazdasági cselédek és munkások aránya valóban alacsonyabb, mint a magyarok körében. Ennek ellenére a fenti következtetéssel mégsem érthetünk egyet, már csak azért sem, mert úgy véljük, helytelen csupán a gazdasági cselédek és a mezőgazdasági munkások arányát vizsgálni agrárproletárként az egyes nemzetiségi kereső mezőgazdasági népességben belül. Ugyanis az adott nemzetiségi tájnak az orszá-

¹² Az összes kereső mezőgazdasági népességre vonatkozóan ld.: Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 2. és 15. Nemzetiségi bontás szerint saját eredményünk.

¹³ Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 1900. 27. 209. l.

¹⁴ A Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat 64. kötetének előszava a 183.* oldalon a következőket tartalmazza: „A gazdasági munkásoknak 55,7%-a, a gazdasági cselédeknek pedig éppen 69,1%-a a magyar anyanyelvű, (ami) ... igen nagy szociális aránytalanságra mutat rá. Bizonyítja ugyanis azt, hogy a magyar mezőgazdasági népességben sokkal kevesebb a birtokos és sokkal több a birtoktalan proletárelem, mint akármelyik más nemzetiség parasztságában.”

gos egészbe illeszkedő, de mégis különböző (geográfiai, társadalmi stb.) tényezők révén sajátos jegyeket is viselő fejlődésmenete dönti el, hogy az agrárproletariátus gazdasági cselédségként, mezőgazdasági munkásként, pl. aratóként, vagy pedig pl. erdészeti segédmunkásként jelentkezik-e elsősorban. Helyesebb tehát szerintünk e három kategóriát egybevonni s agrárproletárként együttesen arányítani a kereső mezőgazdasági össznépességhez.

A kereső agrárproletárok aránya nemzetiségenként Magyarországon 1900-ban a kereső mezőgazdasági népességben belül

	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ukrán	Horvát	Szerb	Egyéb
Gazdasági cseléd	13,87	6,26	10,17	6,32	4,82	6,57	7,32	7,95
Mezőgazdasági munkás ..	33,33	25,09	23,71	22,51	22,11	18,07	29,29	29,69
Erdészeti segédmunkás ..	0,40	0,67	1,36	0,77	4,29	0,89	0,08	1,17
Összes	47,60	32,02	35,24	29,60	31,22	25,53	36,69	38,81

Egyébként a három nincstelen kategória összevonása után is alacsonyabb a mezőgazdasági proletárok aránya az egyes nemzetiségeknél, mint a magyarok körében. Ennek oka azonban nem társadalmuk „kedvezőbb” alakulásában keresendő, hanem gazdasági életüknek az Osztrák-Magyar Monarchiában az elnyomott nemzetiségekkel szemben mégiscsak uralkodó szerepet játszó magyarokéval szembeni elmaradottabb kapitalista fejlődésében rejlik. S bár az agrárproletariátus arányának alakulásában számtalan tényező játszhat szerepet,¹⁵ a jelen esetben nyugodtan állíthatjuk, hogy az agrárproletariátus alacsony aránya a nemzetiségi parasztság gyengébb differenciálódásának, azaz végső fokon a kapitalista viszonyok kezdetlegesebb fokának a jele.

Ugyanezt támasztja alá egyébként a nemzetiségi paraszti birtokosok magas arányszáma is.

A paraszti birtokosok (+ segítő családtagjaik) aránya a kereső mezőgazdasági népességben belül, nemzetiségenként, 1900-ban %-ban

	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ukrán	Horvát	Szerb	Egyéb
0—5 holdas	10,44	10,50	17,83	19,13	25,64	16,06	6,86	11,72
5—50 holdas	37,91	53,60	46,00	49,50	42,02	57,22	52,18	47,00
Összes:	48,35	64,10	63,83	68,63	67,66	73,28	59,04	58,72

Ha egy-egy nemzetiségben belül kívánjuk összehasonlítani a kereső agrárproletárok és a paraszti birtokosok arányát, akkor — figyelembe véve, hogy a paraszti birtokosokra vonatkozó adataink a segítő családtagokat is magukban foglalják, s ha azok számát birtokosonként átlagosan egy főre becsüljük — az agrárproletariátusra vonatkozó, fentebb idézett arányokat a paraszti birtokosokénak körülbelül a felével összehasonlítva nyerünk a valóságot többé-kevésbé megközelítő eredményt.

¹⁵ Ld.: Kolossa Tibor tanulmányát a Történelmi Szemle 1959. 1—2. számában „Adatok az agrárproletariátus arányaihoz és összetételéhez az Osztrák-Magyar Monarchiában. 1900”.

A kereső családtagok nélküli birtokosok és a kereső agrárproletárok arányának összetétele nemzetiségenként 1900-ban %-ban

	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ukrán	Horvát	Szerb	Egyéb
0—50 holdas	24,17	32,05	31,61	34,31	33,83	36,24	29,52	29,36
agrárproletár	47,60	32,02	35,24	29,60	31,22	25,53	36,69	38,81

Táblázatunkból igen érdekesen tárul elénk az a differencia, amely az egyes nemzetiségek struktúrájánál, a kapitalista viszonyok erősebb vagy gyengébb térhódítása következtében e tekintetben mutatkozik. A kapitalista fejlődésben előrehaladottabb magyar, szlovák, szerb nemzetiségen belül például magasabb az agrárproletárok aránya, mint a paraszti birtokosoké (a speciális német viszonyokkal itt nem kívánunk foglalkozni), viszont a meglehetősen elmaradott kapitalista viszonyokkal bíró ukránoknál, románoknál ez az arány fordított. Itt a paraszti birtokosok aránya meghaladja az agrárproletárokét.

Mindezek előrebocsátása után kívánjuk megjegyezni, hogy a fentebb idézett ukrán vonatkozású adatok országos jellegűek, azaz nem csupán a Kárpátalján élő ukránokat foglalják magukban, hanem felölelik a zömükben szlováklakta Sáros, Szepes és Zemplén megyék, továbbá a Délvidék (Horvát-Szlavonország nélküli) ukránjait is.¹⁶

¹⁶ E három megyében az ukránok aránya meglehetősen alacsony: Sáros vm-ben 1900-ban: 19,5%, Szepes vm-ben: 8,3%, Zemplén vm-ben: 10,6%.

Ezenkívül főleg Bács-Bodrog, valamint egy-egy Tisza—marosszögi és Királyhágón túli megyében található elenyészően kis arányban ukránok 1900-ban. Az ukránok aránya az összlakosságon belül:

Bács-Bodrog vm.	1,6%
Krassó-Szőrény vm.	0,2%
Csanád vm.	0,1%
Beszterce-Naszód vm.	0,1%
Hunyad vm.	0,2%

A magyarországi ukránok elhelyezkedésére vonatkozóan:

Bereg vm.	95 308 fő	22,44%
Ung „	55 742 „	13,12%
Máramaros „	143 621 „	33,81%
Ugocea „	32 721 „	7,70%
Sáros „	33 988 „	8,00%
Szepes „	14 333 „	3,37%
Zemplén „	34 831 „	8,20%
Duna balp.	164 „	0,04%
Duna jobb.	62 „	0,02%
Duna-Tisza-köz.	10 319 „	2,43%
Tisza jobb. (Bereg, Sáros, Szepes, Ung, Zemplén nélkül)	601 „	0,14%
Tisza balp. (Máramaros és Ugocea nélkül)	625 „	0,15%
Tisza—Maros szög	1 192 „	0,28%
Királyhágón túl	1 267 „	0,30%
Összes :	424 774 „	100 %

Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 1900. I.

Figyelembe véve, hogy a magyarországi ukránoknak 77%-a (424 774 főből 327 392 fő) élt a századforduló idején Kárpátalján, úgy véljük, hogy a fenti összmagyarországi ukrán mezőgazdasági kereső összlélekszámnak 77%-át, azaz hozzávetőlegesen 120 656 főt lehet kárpátukránnak tekinteni. Ugyanakkor hangsúlyozni szeretnénk, hogy e számítást csupán azért tartjuk megengedhetőnek, mivel eddigi kutatásaink szerint a magyarországi összukrán társadalmi struktúrára lényegében az abszolút többséget alkotó kárpátukránok ütik rá bélyegüket, ill. a zömében a szomszédos területeken élő (s jelen tanulmányunkban részletesen nem érintett) ukránok társadalmi struktúrája és anyagi viszonyai nagy vonalakban, lényegében megegyeznek az általunk tárgyalt kárpátukránokéval, tehát az országos jellegű arányok általános érvényű magyarországi ukrán vonatkozású átlageredményeknek tekinthetők.

Az így nyert kárpátukrán mezőgazdasági kereső létszám meglehetősen reális is, mivel az 1910. évi népszámlálási adatok szerint a kárpátaljai ukrán mezőgazdasági főfoglalkozású keresők száma 119 539 fő, s ugyanakkor tudjuk, hogy a mezőgazdaságból élő kárpátukrán keresők aránya 10 év alatt lényegében azonos maradt.¹⁷

Megjegyzendő, hogy e felfogással szemben felmerült az a vélemény, ill. javaslat is, hogy a kárpátaljai ukrán mezőgazdasági kereső népesség létszámának alapjául ne e bizonyos 77% szolgáljon, hanem a kárpátaljai megyei eredményekből kiindulva az ukrán lakosságnak a helyi, kárpátaljai összlakosságon belüli arányát, azaz a 43,3%-t vonatkoztassuk az ukránoknak az egyes helyi társadalmi osztályokon belüli térfoglalására. E módszer azonban túlzottan mechanikus, mivel lényegében az összkárpátaljai viszonyokat vonatkoztatná az ukránokra, azaz ahelyett, hogy hozzásegítene az általános törvényszerű helyi fejlődésen belül az ukrán sajátosságok feltárásához, eleve elmossa azokat, lehetetlenné téve így megismerésüket is. E megfontolás alapján tehát elvetettük e javaslatot, annál is inkább, mivel a munka során már kialakult részeredmények is az általunk választott út helyességét bizonyították.

A felhasználásra kerülő bizonyos 77% természetesen csupán hozzávetőleges kárpátukrán adat, lényegében azonban helyes, és éppen ezért úgy véljük, megengedhető, hogy segítségével megkíséreljünk kissé mélyebbre hatolni a kárpátukrán társadalom struktúrájának megismerése terén.

Előljáróban megállapíthatjuk az ukránoknak a kárpátaljai mezőgazdasági kereső népességen belüli hozzávetőleges arányát.

Az ukránok aránya a kereső mezőgazdasági népességen belül Kárpátalján 1900-ban¹⁸

	Kereső mezőgazdasági népesség összesen	ebből ukrán	
		fő	%
Bereg	63 200	120 656	
Ung	45 812		
Máramaros	94 522		
Ugoesa	26 315		
	229 849	120 656	52,4

¹⁷ Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 1910. 56.

¹⁸ Uo. 1900. 2. és 15.

Ez ahhoz képest, hogy az ukrán nemzetiség a helyi összlakosságnak csak 43,3%-át képezte, meglehetősen magas s az ukránoknak átlagon felüli mezőgazdasági jellegű foglalkozására utal, alátámasztva a korabeli népszámlálási statisztika azon adatát, amely szerint az ukránok körében a mezőgazdaságból élők aránya országos viszonylatban egyike a legmagasabbaknak.¹⁹

A századfordulói kárpátukrán társadalom fokozottan mezőgazdasági jellege nyer kifejezést abban a tényben is, hogy míg a helyi összlakosságnak (ukránok nélkül) 13,0%-a rendelkezett birtokkal, addig az ukránok közül 25,0%.

A kereső birtokosok és segítő családtagjaik aránya a kárpátaljai összlakosságon belül 1900-ban²⁰

	Összlakosság	Birtokos és segítő családtagja	%
Ukránok nélkül	427 377	59 647	13,0
Ukrán	327 392	81 932	25,0
Összesen:	754 769	141 579	18,7

A fentiekből következőleg a segítő családtagokkal együtt számított helyi öszbirtokosságnak hozzávetőlegesen 57,8%-a ukrán a századforduló idején. Természetesen ez a magas arány erősen módosul az egyes birtokkategóriák tekintetében, s mind országos, mind helyi viszonylatban is meglehetősen alacsony a 100 holdon felüli kárpátukrán birtokosok és bérlők aránya, viszont a kárpátaljai paraszti gazdaságok (0—50 hold) sorában az ukránok az egyéb nemzetiségekkel szemben abszolút többséget alkotnak.

Az ukránok aránya a kárpátaljai kereső birtokosságon belül, kategóriánként 1900-ban²⁰

	Kereső birtokosság + segítő családtagjaik					Ebből ukrán	
	Bereg	Ung	Máramaros	Ugocsa	Összes	fő	%
	m e g y é b e n						
Nagybirtok.....	16	10	35	12	73	—	0,0
Középbirtok	173	102	370	111	756	70	9,2
Nagybérlő	74	43	3	36	156	7	4,4
Birtokos és bérlő 50—100.....	260	215	817	165	1 457	226	15,5
Birtokos és bérlő 5—50.....	25 551	19 205	31 368	9 376	85 500	50 691	59,3
Birtokos és bérlő 0—5.....	12 644	11 010	24 187	5 796	53 637	30 938	57,0
					141 579	81 932	57,8

¹⁹ A mezőgazdaságból élők aránya az egyes nemzetiségek körében 1900-ban:
magyar 60,3% ukrán 88,8%
német 51,9% horvát 82,0%
szlovák 72,4% szerb 86,3%
román 87,4% egyéb 54,6%

Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 1910. 64. 188* l.

²⁰ Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 1900. 15.

Hangsúlyozzuk, hogy a kárpátukrán vonatkozású részletek és végeredmény — bár lényegében helyes — mégis csupán hozzávetőlegesnek tekinthető. Éppen ezért a valószínűség hitelesebbé tétele érdekében egybevetettük fenti táblázatunkat az 1910. évi népszámlálás részletes adataival. A két táblázat természetesen nem lehet azonos, mivel 10 esztendő alatt jelentős eltolódások mentek végbe országos, kárpátaljai s kárpátukrán viszonylatban is az egyes kategóriák között. (Ebben az időszakban következett be a kárpátukrán parasztság jelentős differenciálódása, melynek következtében megnőtt a szélső kategóriák [0—5 holdas és 50—100 holdas] aránya, viszont jelentősen csökkent a legnépesebb 5—50 holdas csoport.) A két táblázat összevetése azonban feltétlenül alkalmas arra, hogy megbizonyosodjunk az adott társadalmi struktúra lényegében való hasonlóságáról.

Az ukránok aránya a kárpátaljai kereső birtokos népességben belül 1910-ben²¹

	Kárpátaljai összes	%	Ebből ukrán	%
Nagybirtokos	53	0,04	1	1,8
Középbirtokos	709	0,48	58	8,1
Nagybérelő	124	0,08	—	0,0
Birtokos és bérelő 50—100 ...	1 969	1,33	393	19,9
Birtokos és bérelő 5—50 ...	87 119	58,65	43 084	49,4
Birtokos és bérelő 0—5	58 556	39,42	38 574	65,8
Összes	148 530	100%	82 110	55,2%

Az 1910. évi táblázat láttán már teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy 1900. évi vonatkozású, számszerű és arányokat kifejező adataink bár lehet, hogy minimálisan eltérnek a korabeli valóságtól, a belőlük levont következtetések azonban vitathatatlanul helyesek, mivel a segítségükkel felvázolt tendenciákat az 1910. évi eredmények is igazolják.

Eredményeink — úgy véljük — tanulságosak és hasznosak, mivel hozzásegítenek az egyes magyarországi nemzetiségeknek az 1900. évi népszámlálási adatfelvételek, ill. adatközlések során figyelmen kívül hagyott társadalmi-gazdasági viszonyaik megismeréséhez. Kárpátukrán viszonylatban számításaink a statisztikai adatok erejével támasztják alá a századvégi kárpátukrán társadalom strukturális felépítésének sajátos vonásairól a különböző forrásokban tett említéseket, ill. megkönnyítik a levéltári és egyéb forrásokban fellelhető adatok értékelését.

Mindezek ellenére az 1900. évi kereső mezőgazdasági népesség nemzeti-ségenkénti társadalmi struktúrájára vonatkozó számításaink jelentőségét e pillanatban csupán módszertani szempontból kívánjuk hangsúlyozni, a további munkálatok szempontjából kiemelve azt, hogy amennyiben 1900-ban a paraszti birtokosok sorában a kárpátukránok abszolút többséget alkottak Kárpátalján, rendkívüli mértékben nő a paraszti gazdaságok helyzetére vonatkozó 1895. évi mezőgazdasági statisztika kárpátaljai megyei átlagadatainak ukrán vonatkozása is, helyesebben: az 1895. évi mezőgazdasági statisztikának

²¹ Uo. 1910. 56.

A kárpátukrán kereső mezőgazdasági népesség struktúrája a XIX. század végén, abszolút számokban és %-ban, egybevetve a kárpátaljai, ukránok nélküli eredményekkel²²

	Összes kárpátaljai mezőgazdasági kereső, az ukrá- nok nélkül	%	Kárpátukrán mezőgazdasági kereső	%
Nagybirtok.....	73	0,07	—	0,0
Középbirtok.....	686	0,63	70	0,06
Nagybérlelő.....	149	0,14	7	0,01
Birtokos és bérlő 50—100.....	1 231	1,13	226	0,19
Birtokos és bérlő 5—50.....	34 809	31,88	50 691	42,01
Birtokos és bérlő 0—5.....	22 699	20,79	30 938	25,64
Gazdasági cseléd.....	7 326	6,71	5 818	4,82
Mezőgazdasági munkás.....	36 469	33,39	26 677	22,11
Erdészeti segédmunkás.....	4 133	3,79	5 181	4,29
Gazdasági tisztviselő.....	212	0,19	—	0,00
Erdészeti tisztviselő.....	199	0,18	—	0,00
Részes földműves.....			1 027	
Majoros.....			9	
Önálló kertész.....	1 207	1,10	—	0,87
Egyéb.....			12	
	109 193	100,00	120 656	100,00

a kárpátaljai paraszti gazdaságok viszonyaira vonatkozó megyei átlagadatai elsősorban kárpátukrán vonatkozásúaknak tekinthetők.

*

Befejezésül még kívánatosnak tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy a mezőgazdasági foglalkozású keresők nemzetiség és társadalmi struktúra szerinti megoszlására vonatkozó, fentebb közölt statisztikai összefoglaló táblázatunk összmagyarországi átlageredménynek tekintendő, s a nemzetiségként egymástól eltérő társadalmi struktúrákat tükröző százalékarányokat helytelen lenne minden egyes — az adott nemzetiség által lakott — megyére szigorúan vonatkoztatni, mivel a földrajzi környezet, a történeti múlt s számos egyéb tényező következtében egymástól eléggé eltérően alakulhat az egyazon nemzetiség által lakott vidékek különböző tájainak gazdasági rendje, társadalmi struktúrája és gazdálkodási módja.

Igen szemléltető adatokat nyújt erre vonatkozóan a századfordulói soknemzetiségű Magyarország megyéinek összehasonlítása, amelynek során az egy-egy nemzetiség által lakott vidékeken belül pl. a társadalmi struktúra alakulásának egész skáláját találjuk. Bizonyításul szeretnénk kiragadni két-két magyar, szlovák, ill. dél-erdélyi román megye példáját.

²² Uo. 1900. 15.

A táblázat végén egybevetve négy kategória adatait sajnos kárpátaljai viszonylatban nem tudjuk részleteiben közölni, mivel a 15. kötet azokra a megyei részletezésnél nem tér ki. A M. St. Közl. Új sor. 2. k. ugyan tartalmaz e hiányzó kategóriákra vonatkozóan is adatokat, azonban azok sajnos nem illeszthetők táblázatunkba, mivel a közlés alapelve más. A 15. kötet ugyanis egybevetve adja kategóriánként a kereső családfőket és segítő családtagjaikat, a 2. kötetnél viszont megváltak a kereső segítő családtagokat s az egyes kategóriáknál csak a családfők szerepelnek, ami lényegesen kevesebb a ténylegesen ahhoz a kategóriához tartozók számánál. Emiatt a néhány — meglehetősen csekély létszámú — csoportot táblázatunkban összevetve szerepeltetjük.

A paraszti birtokosok + segítő családtagjaik, valamint az agrárproletárok aránya a kereső mezőgazdasági népességben belül 1900-ban százalékban²³

	0—5 holdas	5—50 holdas	agrárproletár
<i>magyar</i>			
Szabolcs	6,46	21,40	65,11
Somogy	9,21	48,96	39,69
<i>szlovák</i>			
Árva	14,82	75,31	8,9
Zólyom	18,10	49,02	31,7
<i>román</i>			
Hunyad	23,35	57,95	17,8
Alsó-Fehér	17,46	44,01	34,7

Táblázatunkból világosan kitűnik az egyes megyepárokban belüli különbség. A magyarok között a megyék sorából kiemelt Szabolcs megyében például — országos viszonylatban — feltűnően alacsony az 5—50 holdas parasztbirtokosok és segítő családtagjaik aránya, ugyanakkor Somogy megye sokkal inkább kispolgári, paraszti jellegű, mert a mezőgazdasági keresőknek majd a fele az 5—50 holdasok csoportjához tartozik. S míg Szabolcsban alig van törpebirtokos félproletár (0—5 holdas), mivel a mezőgazdaság kapitalista fejlődése zömüket már a teljesen nincstelenek sorába sodorta (65,11% agrárproletár), addig Somogyban az agrárproletariátus csekélyebb aránya világosan tükrözi a kapitalista fejlődés lassúbb ütemét.

Reméljük, e kiragadott kis példa meggyőzően bizonyítja a fentebb mondottak helyességét és ismételten felhívja a figyelmet arra, hogy lehetséges, sőt a kutatások kezdetén feltétlenül szükséges a századfordulói soknemzetiségű Magyarország egyes nemzetiségek által lakott vidékeinek átfogó, együttes vizsgálata, azonban igen érdekes eredményeket ígér az egyes nemzetiségi vidékeken belüli sajátos gazdálkodási, gazdasági, strukturális táji viszonyok elemzése is.

М. МАЙЕР:

К МЕТОДОЛОГИЧЕСКИМ ВОПРОСАМ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ ЗАКАРПАТ-СКО-УКРАИНСКОГО КРЕСТЬЯНСТВА КОНЦА XIX В.

Резюме

Исследование аграрного вопроса венгерского народа и невенгерских народов, игравшего значительную роль в политической и экономической жизни многонациональной капиталистической Венгрии сельскохозяйственного характера является одной из основных задач венгерской историографии наших дней.

Предлагаемая статья стремится способствовать достижению этой назначенной цели. Путем комбинации различных данных переписи населения 1900 г. автору впервые

²³ Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 1900. 15.

удалось составить таблицу, которая с приблизительной точностью отражает национальный и классовый состав современного сельскохозяйственного населения Венгрии, имевшего заработок.

Данные в силу конкретных численностей показывают особенную аграрную структуру отдельных национальностей, неравномерное развитие капитализма. После этого в центр статьи ставится классовый состав закарпатско-украинского сельскохозяйственного населения Венгрии, в связи с которым автор между прочим устанавливает, что вследствие чрезвычайно высокой доли закарпатско-украинских крестьянских собственников с землей в размере 0—50 хольдов, общие данные по комитатам сельскохозяйственной статистики 1895 г., изображающие отношения крестьянских хозяйств в Закарпатской Украине, можно считать в первую очередь имеющим отношение к украинцам.

В заключение автор обращает внимание на то обстоятельство, что хотя в аграрном строе современной Венгрии безусловно можно показать особенные характеристические, более или менее различные черты отдельных национальностей, было бы все же неправильным во всех случаях строго отождествить сферы распространения этих особенностей, показывающихся в общественном строе с границами территорий, населенных отдельными национальностями, вернее требовать наличия этих особенностей, показывающихся у отдельных национальностей во всегосударственном масштабе в случае каждого села или комитата, населенного данной национальностью; ведь при помощи конкретных примеров можно показать, что общее развитие в течение многих десятилетий, вернее столетий, отдельных типов краев, обособленных в географическом, климатическом, экономическом и историческом отношениях, налагает на край печать этих признаков, появляющихся и в оформлении общественного строя, независимо от родного языка населения.

M. MAYER

CONTRIBUTIONS AUX PROBLÈMES MÉTHODOLOGIQUES RELATIFS AUX
RECHERCHES POURSUIVIES EN CONNEXION AVEC L'ÉTUDE DE L'HISTOIRE
DE LA PAYSANNERIE SUBCARPATHIQUE A LA FIN DU XIXe SIÈCLE

R é s u m é

L'étude de la question agraire hongroise et nationalitaire, de grande importance dans la vie politique et économique de la Hongrie multinationale de caractère agricole, s'impose à l'historiographie de nos jours comme une tâche urgente à résoudre.

La présente étude se propose donc de contribuer à la réalisation de cet objectif, étude dont l'auteur est le premier à réussir, à la faveur de la combinaison des différentes données de recensement relatives à l'année 1900, à dresser un tableau qui, avec une exactitude approximative, reflète la stratification selon les nationalités et les classes de la population active de la Hongrie.

A la lumière des nombres concrets les données représentent les particularités de la structure agrarienne des nationalités, aussi bien que l'évolution inégale du capitalisme.

Pour continuer l'auteur de l'étude centre les problèmes autour de la question de la stratification de la paysannerie agricole subcarpathique en Hongrie et établit, entre autres, qu'en raison de la proportion extraordinairement élevée des propriétés paysannes de 0 à 50 arpents cadastraux, les données globales des comitats représentant les conditions des exploitations paysannes subcarpathiques se réfèrent, en première ligne, aux Ukrainiens.

Pour terminer l'auteur attire l'attention à ce qu'il serait erroné — bien que dans la structure agrarienne de la Hongrie de l'époque les caractéristiques plus ou moins différentes se révélant dans l'évolution des différentes nationalités soient nécessairement démontrables — de limiter strictement les zones de l'expansion de ces caractéristiques se présentant dans la structure sociale, aux frontières des territoires habités par ces mêmes nationalités, ou bien d'exiger rigide la présence des caractéristiques se révélant chez les différentes nationalités vivant sur le territoire de la Hongrie, en chaque commune ou comitat habités par telle ou telle nationalité. Des exemples positifs attestent, en effet, que l'évolution commune que les unités régionales connurent au cours de plusieurs décennies et siècles au point de vue géographique, climatologique, économique et historique marque la région de son empreinte, qui se révèle indépendamment de la langue maternelle des habitants dans la formation de la structure sociale.